

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים, תשע"ד
מספר 1079מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

נחלת חצי שבט המנשה

יאיר ברקאי

דב' ג: יב-טז

ואת הארץ הזאת ירשנו בעת ההוא מערער אשר על נחל ארנן וחצי הר הגלעד ועריו נתתי לראובני ולגדי: ויתר הגלעד וכל הבשן ממלכת עוג נתתי לחצי שבט המנשה כל חבל הארגב לכל הבשן שהוא יקרא ארץ רפאים: יאיר בן מנשה לקח את כל חבל ארגב עד גבול הגשורי והמעבתי ויקרא אתם על שמו את הבשן חות יאיר עד היום הנה: ולמכיר נתתי את הגלעד:

ולראובני ולגדי נתתי מן הגלעד ועד נחל ארנן תוך הנחל וגבל ועד יבק הנחל גבול בני עמון לפי המסופר בספר במד' (לב-א-ב), הפנייה למשה לנחלה בעבר הירדן המזרחי הייתה מצד שבט ראובן ושבט גד: ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד והנה המקום מקום מקנה: ויבאו בני גד ובני ראובן ויאמרו אל משה ואל אלעזר הכהן ואל נשיאי העדה לאמר הכתוב אינו מציין שהייתה פנייה כזאת גם משבט מנשה, ובכל זאת נאמר בהמשך הפרק (לג): "ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחן מלך האמרי ואת ממלכת עוג מלך הבשן הארץ לעריה בגבול ערי הארץ סביב".

מדוע צורפו אפוא בני חצי שבט מנשה לנחלות של עבר הירדן המזרחי אף שלא פנו למשה שינחילם שם? המלבי"ם בפירושו לפס' יז-יח דלעיל, מסביר:

'לראובני ולגדי', אולם לשבט ראובן וגד נתתי מן הגלעד וכו' גם כן שלא עפ"י או"ת [= אורים ותומים] וגורל... וזה מפני הטעם שכבר נכתב בפ' מטות שהם בקשו את הארץ הזאת ע"י שהיא ארץ מקנה. ובדברים האלה נתבאר מה שתמהו המפרשים למה נתן לחצי שבט המנשה בעבר הירדן, והם לא בקשו ארץ מקנה, רק ראובן וגד בקשו ולמה צרף אליהם חצי שבט מנשה? על כן באר פה מפני שהם כבשו שם וע"כ נשאר בידם לנחלה:

המלבי"ם מנהיר כי שלא כהנחלת הנחלות לשבטים בגורל [= אורים ותומים], שניים וחצי השבטים קיבלו את נחלותיהם ממשה ללא הפעלת הגורל: ¹ ראובן וגד בגלל המקנה הרב שהיה להם וחצי שבט מנשה כיוון שהיו לו שטחים בעבר הירדן עוד לפני שבני ישראל לחמו וכבשו במקום את השטחים, כפי שנאמר בפרשתנו בפסוקים דלעיל. כלומר דברי משה בפרשתנו מנהירים את קושיית הצטרפות חצי שבט מנשה לנחלות בעבר הירדן שעלתה בספר במדבר. ומתי נכבשו השטחים שניתנו לחצי שבט מנשה בעבר הירדן? הסבר אחד ניתן בפסוקים המובאים בראשית דברינו ובפרשת מטות (במד' לב: לט-מב): ²

ויילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילפדה ויורש את האמרי אשר בה:
ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה וישב בה:
ויאיר בן מנשה ³ הלך וילפד את חותיהם ויקרא אתהן חות יאיר:

* ד"ר יאיר ברקאי הוא ראש המכללה הדתית אקדמית למורים ע"ש הרא"מ ליפשיץ בירושלים
¹ במד' לר: יג-טו: "ויצו משה את בני ישראל לאמר זאת הארץ אשר תתנחלו אתה בגורל אשר צנה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה: כי לקחו מטה בני הראובני לבית אבתם ומטה בני הגדי לבית אבתם וחצי מטה מנשה לקחו נתלתם: שני המטות וחצי המטה לקחו נתלתם מעבר לירדן ורחו קדמה מזרחה".
² וכן ביה' יג: כב.

נִבְחַ הַלֵךְ נִלְכַד אֶת קִנְתָּ וְאֶת בְּנֵי־הָיָה וַיִּקְרָא לָהּ נִבְחַ בְּשֵׁמוֹ :

דהיינו החלקים בעבר הירדן שניתנו למשפחות משבט מנשה כבשו הן ולא כלל ישראל כנחלות שניתנו לראובן ולגד. לכן הפועל השכיח במשפחות מנשה הוא לכד.

הרמב"ן מציע נימוק אחר (בפירושו, לבמד' לב: לג):

ולחצי שבט מנשה בן יוסף – מתחלה לא באו לפניו שבט מנשה, אבל כאשר חלק הארץ לשני השבטים ראה שהיא ארץ גדולה יותר מן הראוי להם ובקש מי שירצה להתנחל עמהם, והיו אנשים משבט מנשה שירצו בה, אולי אנשי מקנה היו, ונתן להם... ואולי בעבור היות שתי המשפחות האלה המכירי והגלעדי המועטות בשבט רצו להפרד משבטם כדי שתהיה להם נחלה רבה מהם כי ילכדוהו בחרבם, וכמו שנאמר "כי הוא הָיָה אִישׁ מִלְחָמָה וַיְהִי-לוֹ הַגְּלָעָד וְהַבְּשָׁן" (יה' יז: א). על כן הזכיר בשבט הזה חבלים, ולא הזכיר כן בשאר השבטים.

כלומר מלכתחילה, לדעת הרמב"ן, אכן שבט המנשי לא היה אמור לנחול בעבר הירדן, אלא שהשטח שנכבש שם היה גדול מדי עבור ראובן וגד בלבד, והציעו משה לכלל ישראל, וחלק משבט מנשה רצה בו, ייתכן משום שהוא התאים למקנה הרב שהיה בידו.

עדיין נשאר בעינה שאלת עיתוי כיבוש שטחי משפחות שבט המנשה. י' קיל בפירושו לספר 'דברי הימים'⁴ מביא שני פירושים העוסקים בהיאחזות בני יוסף בארץ ישראל לפני כיבושה. פירוש אחד של פרשן המכונה 'תלמיד הרס'ג' [מהמאה העשירית לספירה] ואחד של ר' יהודה החסיד [ממייסדי 'חסידות אשכנז' במאה הי"ב]. להלן המובאה מדברי החכם האשכנזי:

ולישאל הו' להן הרבה נחלות בארץ כנען של אביהם, ואף על פי שהיו ישראל בארץ מצרים היו שולחים לארץ כנען לתקן להם שדות וכרמים שלהם. והיו קוצרים ובוצרים ומביאים להם כסף. והיה אבי היה מוכיח מדברי הימים, שכל זמן שהיו ישראל במצרים, או עדיין בימי יוסף, שהלכו זרע יוסף... ובנו כרכים בארץ כנען על נחלותיהם ומושיבים בהם עבדים לפרוע להם מס ולתקן נחלתם, והיו המצרים יראים שמא יצטרפו אילו לאילו להלחם בהם... בחיי יוסף היו בארץ כנען נותנים לבני ישראל המס ולאחר מות יוסף דחקם פרעה ליתן לו, ומתוך כך היה ירא שמא יתחברו ויעשו קנוניא יחד ישראל וכנענים ויעלו מן הארץ.

הפירוש מוסב לשמ' א: י: "הָבָה נְתַחֲכֶמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׁנֵאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ". וממנו ניתן להבין שלזרע יוסף – מנשה ואפרים, היו קרקעות בארץ כנען שרכשו עוד בחיי יוסף אביהם. הם בנו בהן ערים ונטעו כרמים ועיבדו שדות שהחכירו אותם לאריסים ששילמו להם מס. כל זמן שיוסף חי אישר זאת פרעה מפני כבודו, אך לאחר מות יוסף ניכס פרעה לעצמו את המסים ששילמו הכנענים לבני יוסף ולכן חשש שמא הכנעני יעלה מארץ כנען ויתחבר לבני יוסף במצרים ושניהם ילחמו בו.

מכאן למדנו כי היו למנשה ערים בארץ כנען עוד לפני כיבושה. ומוסיף קיל:

ואם תשאל, מה עלה בגורלם של יושבי הנחלות דלעיל ברגע שהתחיל השעבוד? כבר השיב על כך תלמיד רס'ג... 'וכשמת יוסף ואחיו נתחזקו ויקחו גשור וארם שהיו גוים ותפשו את חוות יאיר' וגו' ויש להניח שבני ישראל שישבו בנחלות אלה נהרגו, ועבדיהם שעבדו את נחלותיהם מטעמם נהרגו גם הם עמם, או שנטמעו בין יושבי הארץ. ברם זכר הבעלות של בני ישראל על נחלות אלה לא נשתכח גם בימי השעבוד הארוכים.

בתלמוד הירושלמי (ביכורים, פרק א דף סד טור ב/ה"ח) ישנה ברייתא הדנה בסוגיית הבאת הביכורים מנחלות עבר הירדן המזרחי:

תני 'אשר נתת לי' לא שנטלתי לי מעצמי מה ביניהון? אמר רבי אבין חצי שבט מנשה ביניהון מאן דאמר 'אשר נתת לי' ולא שנטלתי מעצמי חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן. מאן דאמר 'ארץ זבת חלב ודבש' אפילו כן אינה ארץ זבת חלב ודבש.

בדב' (כו: י') נאמר: "וְעָתָה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה' וְהַנְּחִתוּ לִפְנֵי ה' אֶל-לֵהֲיָךְ וְהַשְׁתַּחֲוִית לִפְנֵי ה' אֶל-לֵהֲיָךְ". מהמילים "אשר נתת לי" דרשו שאין מדובר בנחלה ששבט נטל לעצמו, לפיכך ניתן להביא ביכורים מנחלת חצי שבט המנשה בעבר הירדן המזרחי, מפני שהם קיבלוהו בלי שביקשו אותה, שלא כנחלות ראובן וגד שביקשו נחלתן ממשה ולכן אינן בחזקת "אשר נתת לי", ומשום כך אין מביאים ביכורים מנחלתם.

המדרש, מבאר את הדברים בדרך אחרת (פסיקתא זוטרותא [לקח טוב] במדבר פרשת מטות דף קמ עמוד ב):

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִם-יַעֲבְרוּ בְנֵי-גֹד וּבְנֵי-רְאוּבֵן... ומפני מה נתחברו בני גד ובני ראובן בדבר זה לשבת מעבר לירדן מזרחה. מפני שהיו בני גד עם ראובן בדגל אחד. ושמעון לפי שנפלו מהם במעשה זמרי ארבעה ועשרים אלף לא רצו להיחלק מישראל. וחצי שבט המנשה לפי שגורם מנשה בן יוסף לשבטים לקרוע את בגדיהם-על מעשה הגביע הנמצא באמתחת בנימין, לפיכך נקרעה נחלתם חציה מעבר לירדן.

המדרש מסתמך על המסופר בבר' (מד: א-ד; יב-יג):

וַיִּצְוּ אֶת אֲשֶׁר עַל בְּיָתוֹ לְאָמֵר מֵלֵא אֶת אֲמִתּוֹת הָאֲנָשִׁים אֲכָל פֶּאֶשֶׁר יוֹכְלוּן שְׂאֵת וְשִׁים פֶּסֶף אִישׁ כְּפִי אֲמִתּוֹתָו: וְאֵת גְּבִיעֵי גְבִיעֵי הַפֶּסֶף תְּשִׁים כְּפִי אֲמִתּוֹת הַקֶּטֶן וְאֵת פֶּסֶף שְׁבָרוֹ וַיַּעַשׂ כְּדָבָר יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר:

³ לפי הערת א' מירסקי, בפירושו 'דעת מקרא' לפסוק, יאיר היה מבני יהודה, אביו שגוב בן חצרון בן פרץ בן יהודה, כמפורט בדה"א, ב:ג-כב, אלא שנתייחס כאן על משפחת אם אביו, שהייתה בת מכיר בן מנשה, והטעם שנתייחס על שבט מנשה שכשהלכו בני מכיר בן מנשה להילחם על גלעד הלך הוא עמהם (במד' לב: לט-מא).

⁴ קיל י', דברי הימים עם פירוש 'דעת מקרא', דה"א ז:כב. ירושלים תשמ"ו, עמ' קצד

הַבְּקָר אֹר וְהָאֲנָשִׁים שְׁלָחוּ הַמָּה נַחֲמֵיהֶם: הֵם יָצְאוּ אֶת הָעִיר לֹא הִרְחִיקוּ וַיֹּסֶף אָמַר לְאַשֶׁר עַל בֵּיתוֹ קוּם
 רְדֵף אַחֲרֵי הָאֲנָשִׁים וְהַשְׁגָּתָם וְאַמְרָתָ אֲלֵהֶם לָמָּה שְׁלַמְתֶּם רָעָה פֶּתַח טוֹבָה... וַיַּחֲפֹשׂ בְּגָדוֹל הַחַל וּבִקְטָן כָּלָה
 וַיִּמָּצֵא הַגְּבִיעַ בְּאִמְתַּחַת בְּנִימָן: וַיִּקְרְעוּ שְׂמֹלֹתָם וַיַּעֲמִסוּ אִישׁ עַל תְּמֹרוֹ וַיִּשְׁבּוּ הָעִירָה:
 הזיהוי של "אַשֶׁר עַל בֵּיתוֹ" של יוסף כמנשה בנו, נמצא במדרש (שכל טוב [בוכר] בר' מג:טז): "וירא יוסף אותם [אתם]
 את בנימין ויאמר **לאשר על ביתו זה מנשה**":
 אמנם המדרש רואה בנחלת מנשה מעבר לירדן עונש, אולם ייתכן שמשה הנחיל לחצי שבט מנשה את השטחים מעבר
 לירדן כדי לוודא מניעת קריעתם של ראובן וגד משאר אחיהם שהתנחלו בארץ ישראל המערבית, כשם שהגביע ששם
 מנשה בפקודת אביו יוסף באמתחת בנימין נועד לוודא שאחדות האחים אכן שלמה. דהיינו חצי שבט מנשה שימש מעין
 חוליה מחברת של שבטי ישראל משני עברי הירדן.

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
 עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן